

DAN ANDERSSON

LIV OCH VERK

Dan Andersson föddes den 6 april 1888 i Skattlösberg i Grangärde finnmark. Fadern Adolf var byskollärare, och även modern Augusta hade verkat som lärare. Syskon-skaran bestod av fyra pojkar och en flicka, och en ytterligare flicka, Augusta, dog som spädbarn. Två av bröderna var äldre än Dan. Man var fattiga men man led inte nöd, och vad gäller böcker och bokligt intresse hade hemmet mycket att erbjuda. Skolan i Skattlösberg utgjorde i många avseenden ett bygdens kulturella centrum. Dan genom-gick folkskola för fadern, och länge levde han ett fritt och ganska bekymmerslöst liv, men det fanns mörka stunder och en grogrund för den existentiella ångest som skulle komma.

I *De tre hemlösa* dör David Ramms syster Greta vid ett halvt års ålder när David själv är sex år, och Dan Anderssons syster Augusta dog 1893, lika gammal som Greta, när Dan var fem år gammal. Vi får därför förmoda att det som sägs om tilldragelsen i romanens första kapitel har sin direkta motsvarighet i verkligheten. Att Dan drömde om Augusta precis som David om Greta. Att hon kom till honom i sin vita svepning, men ändå var äldre än när hon låg i vedboden med svarta slantar på ögonen. Att han såg henne vinka ute på myren och att det fick honom att rusa ut i sankmarken. Och att han alltid hädanefter förknippade kors – som det han burit hem från snickaren att sättas på systemns grav, som det på farmoderns psalmbok – med döden, med den otäcka döden.

Den 6 april 1902, på fjortonde dagen, blev Dan Andersson tillsammans med fa-dern skjutsade från Skattlösberg till Grängesbergs station, där Dan klev på tåget till Göteborg med en stor koffert fylld av böcker, en handkoffert och en fiol i bagaget. Resmålet för den ensamme, oerfarne tonåringen från skogarna var Amerika.

Adolf Anderssons syster Sara hade utvandrat till Minnesota redan 1875, och bro-dern Simon följde 1880, och nu hade Adolf själv planer att ta sig iväg från finn-marken. Brevet där bortifrån lockade, och sedan länge hade han förberett familjen genom att undervisa både dem och sig själv i engelska. Tanken nu var att Dan skulle sondera terrängen och bereda vägen. Grängesberg – Göteborg – England – New York (där Dan verbalt kunde försvara fiolen mot tullarnas krav på avgifter) – Duluth – Forest Lake, Minnesota. I ett par månader, fram till början av juli, stannade Dan i Forest Lake hos fastern, men det hårda sommarslitet och värmen frestade på kraf-terna, och han fortsatte därför de tjugofem milen norrut till farbrodern Simon i Sandy Lake nära Tamarack, ungefär tjugo mil från den kanadensiska gränsen. Här bedrev man svedjebruk med metoder som liknade de finska invandrarnas därhemma, och här kunde man på lediga stunder leva äventyrliv som Huckleberry Finn. Allra helst så eftersom Simons son Charlie bara var några år äldre än Dan och en riktig vildhjärna. Hjortjakt i natten med pannlampa och gevär, kvinnojakt – åtminstone i berättelsernas och skrytets världar – och något sammanträffande med riktiga indianer.

Men utsikterna för Adolf såg inte så vidare ut; det som man kunde räkna med var ”just a piece of barren wilderness, nothing to live on”, och Charlie var till ytterlighet rå och obildad i Dans ögon. Minnet av hur han en gång brände av en hagelsvärm mitt in i en flock av vackra, blå fåglar var svårt att göra sig fri från. Till slut oroades Adolf så till den grad av tonen i Dans brev att han kallade hem sonen, som lagom till jul var tillbaka i Sverige. Sista biten gick han till fots från Grängesberg och uppenbarade sig vid skolhuset när mörkret börjat falla den 16 december – med skavsår och trasiga skor.

Nästa dödsfall i familjen var alls inte lika dramatiskt som den lilla systemns. Far-modern Anna Stina hade legat sjuk länge i skolhuset i Skattlösberg när hon dog 1904, och hon hade varit ganska besvärlig av och till. I *De tre hemlösa* sitter hon i sängen och ropar till sig alla i familjen och bekänner sina små, små synder. Bland annat måste fadern bränna sidenhalsduken som hon alltid bar i kyrkan och psalmboken – för dem

hade hon stulit. Nu brinner dom, säger David – och så dör hon: ”Då – är allting klart. Tag undan de här kuddarna – så där – nu tack allihop –”

I maj 1905 flyttade Dan Anderssons familj från Skattlösberg till Mårtenstorp i skogarna ovanför sjön Gänsen i Grangårde finnmark. Dan var då fyllda sjutton år gammal. Torpet visade sig mycket förfallet, och Adolf Andersson och hans fyra söner tvingades till hårt arbete med att sätta det nya bostället i stånd och med att uppfylla de skyldigheter som följde med arrendet. Det var inte bara jorden som skulle brukas, utan man måste också bland annat kola milor. På våren 1908 gav Adolf upp, och familjen begav sig till lite mer bebyggda trakter, till Burängsberg i närheten av Norhyttan. Dan vistades inte ständigt på torpet under de här åren – han arbetade en tid vid Kvarnsvedens pappersbruk, han grävde grunder nere i Lindesberg, han kom i kontakt med Karl-Erik Forsslund på Brunnsvik, och han vikarierade som lärare vid skolan i Bringsjöberg. Men det var i Mårtenstorp han fick sina erfarenheter av hur arbetet vid milorna gick till, och det var här han lärde känna verklighetens kolare.

Man kan följa Dan Anderssons krisartade utveckling mellan tro och tvivel i en dagbok från åren 1905–1910, det vill säga från tiden i Mårtenstorp, Norhyttan och Burängsberg. Till en början fanns där en stark fruktan för straffen och för den yttersta domen framjagad av väckelsepredikanternas skräckvisioner, men den rädslan gav så småningom med sig. Sålunda hamnade Dan snart i ett slags radikal Darwin-inspirerad agnosticism med en tro på ett högsta väsende som inte griper in i de naturlagsstyrda skeendena. Men runt årsskiftet 1907/1908 var han tillbaka i barndomens gudstro, antagligen påverkad av en ung, vacker lärarinna i Flen och av August Strindbergs sena religiositet i *En blå bok* och *Legender*.

Grubblat fortsatte emellertid och inte förrän 1910 stod det klart att Dan fått fast mark under fötterna. Då ansåg han sig omvänd och ”frälst av nåd – ryckt som en brand ur elden”, och egentligen var det nog faderns odogmatiska kristendom han närmat sig. På samma sätt som Adolf ofta förlät i stället för att bestraffa, på samma sätt verkade den gudomliga nåden – ”Icke rättvisa utan nåd”. Och döden är inte bara slutet utan också porten till något nytt. Till Strindberg skrev Dan Andersson så här i ett brev 1911: ”Genom läsandet av några av Edra senaste böcker har jag, en f. d. gudsförnekare och darwinist, börjat få ögonen öppna och sträfvar efter att bli en kristen. Härmed tackar jag Er.”

Men naturligtvis var det inte någon slutlig position som blivit uppnådd den här gången heller. 1912 och 1913 hette husgudarna Schopenhauer, Nietzsche och Jack London – det vill säga existentiell pessimism, antidemokratiska övermänniskoidéer och ett slags biologisk materialism. Hat mot borgarna och massmänniskan parat med känslan av en egen utvaldhed – i värsta fall med inslag av Spencers socialdarwinism. Eufori, kraft och berusning. När våren kom 1914 var emellertid resignationen och oron tillbaka, och till hösten vid Brunnsvik – efter krigsutbrottet – fanns det inte mycket som gick fritt från Dan Anderssons pessimistiska bannstrålar, egentligen inte mycket mer än synden och Guden. Än en gång var cirkeln således på sätt och vis sluten, och än en gång var Dan i någon mening tillbaka vid faderns livssyn om än helt utan det lugn och den tilltro som fanns där.

Kroppsarbete var inte det Dan Andersson helst ville med sitt liv, det står nog klart för alla som stiftat någon bekantskap med hans verk. Raderna ”Jag vill inte gräva jorden, jag vill inte hugga ved, jag vill drömma under häggarna tills solen hon gått ned” illustrerar onekligen väl den allmänna inställningen till honom som person. Men kroppsarbetet kom han inte undan – naturligtvis. Redan vid tolv års ålder var det dags att hjälpa till i skogen, och i Mårtenstorp blev förstås kravet på en insats ännu större. Det finns partier av brev som låter kaxiga och morska – ”Vi arbeta utaf bara hin håle den lede här uppe. Stora hässjor med dy ha växt upp ur jorden. Den första augusti kastade jag upp de sista höstråna under tak” – men Adolf kunde försiktigtvis konstatera att handlaget nog fanns men ”uthållighet fattades”. Så ser det ut också i fortsättningen. Uppgifterna som hjälprullare i Kvarnsveden var för påfrestande; ”barnmorskehanderna” revs blodiga av stockarna, och han hann inte med det som förväntades av

honom i skiftet. Och det stora problemet var att han, eftersom han aldrig stannade länge på något jobb, inte fick den erfarenhet som gjorde att han kunde bli något annat än bara en simpel hantlangare. Någon självrespekt hann aldrig växa fram genom arbetet, och när det kom till kritan blev han hunsad och fick göra de rena trälmomenten – som att springa efter iskallt vatten när ”experterna” skötte utrivningen av milorna.

Inte heller värnplikten 1910 kunde ”göra folk av” Dan Andersson. För det första försökte han komma undan genom att emigrera till Amerika – han var ju försvarsnihilist – men fick inte ihop pengar tillräckligt. För det andra slapp han den tunga tjänstgöringen och fick sitta som skrivbiträde på expeditionen i Falun. Och för det tredje blev han sjuk efter en månad och fick resa hem.

I mars 1913 skrev Dan till Rebecka Svensson: ”Jag har nu packat ihop mina skjortor och kläder och reser i morgon ut på flottningsarbete. Inte kan jag gå här hemma och bara se på hur det sista av mina besparingar smälta ihop till intet. Måste ut och förtjäna åtminstone maten.” Flottningen gick mellan Ullnäset nära Sunnansjö och sågverket i Ludvika, och möjligen speglar flottarbasens reaktion i novellen *Villes hädanfärd* verkligheten: ”Han tittade på mig och antagligen ansåg han mig ohjälpligt kraftlös, särskilt missbelåten var han med mina händer, som voro veka och vita efter mer än tre års bortovaro från grövre arbete. Men eftersom hans far varit min fars bästa vän en gång i världen, ansåg han väl det ohövligt att säga nej, och så antogs jag till timmerflottare.”

I april 1914 tvingades Dan åter ut i skogsarbete och timmerhuggning, men antagligen var det sista gången som han under någon längre period sysslade med sådant. Däremot hjälpte han under sommaren 1915 Adolf att bygga den lilla stuga i Gräsberg som blev familjens hem efter Luossa. Huset var mycket primitivt – ritat efter ”den enklast tänkbara amerikanska byggnadsmetod” – och det var Dan som uppförde spismuren, som vännen Arvid Lundquist sedan fick hjälpa till att lappa ihop bäst det gick. I slutet av oktober stod i alla fall en vindskupa klar åt Dan Andersson.

I september 1908 inträdde Dan Andersson och brodern Gustaf i Templarordens Tempel 1001 Allas väl i Norhyttan, och Dan påbörjade därmed ett långt engagemang i nykterhetsrörelsen. Och han gjorde en snabb karriär, bland annat genom sina färdigheter i tal och skrift. Han gick på kurser, han skrev protokoll, och han höll mängder av föredrag i bygden. Till slut blev han utsedd till Templarordens förste ombudsman och började ett ”missionsarbete” som förde honom genom hela Sverige. Han startade i Uppland i januari 1912 och besökte under våren Ångermanland, Norrbotten, Halland, Roslagen och Öland. Sedan följde Gotland, Ångermanland igen, Jämtland, Värmland, Skaraborgs län och till vintern Blekinge. Han sade upp befattningen i oktober men höll ut ända fram till årsskiftet 1913. Uppenbarligen var Dan en stilig ung man, och det intryck han gjorde under det här året på en del tempelsystrar var starkt.

Redan tidigt under vintern 1912 träffade han på tåget en ung kvinna, Nannie Lundberg, som han senare förlovade sig med, och naturligtvis började de båda så småningom planera för att kunna tillbringa någon tid tillsammans. En möjlighet uppenbarade sig till försommaren 1913 genom Dans bekantskap med Adolf Malmberg, som tidigare varit distriktssekreterare i Templarorden och som nu flyttat från Gotland till Gonäs för att förestå den kooperativa föreningen där. Dan övertalade fästmon att komma dit för en tid, men samvaron blev inte så lyckad som man hoppats. Före hennes ankomst skrevs den odelat optimistiska *Jag väntar vid min mila*, men efter det att hon återvänt hem tillkom de mer sammansatta *Till kvinnan* och *Min väg*.

Kontakten med Nannie bröts trots allt inte förrän i maj 1914. Utsikterna var till slut för dåliga; han var fattig, hon var sjuklig, och en kusin hade bett om hennes hand.

Tiden, från det att han i januari 1913 lämnade verksamheten som ombudsman till det att han kom som elev till Brunnsviks folkhögskola i oktober 1914, blev i många avseenden tung för Dan Andersson, såväl andligt som materiellt, men det var nu som författarskapet började, och han till och med beställde ett skrivbord av en snickare i Skattlösberg. En del dikter och en del artiklar blev också placerade – så till exempel *Pajso* redan i februari i *Templaren* – men till en försörjning räckte honoraren förstas

inte. Man kan följa utvecklingen i de brev han skrev med stor regelbundenhet till tempelsystemen Rebecka Svensson i Blekinge. De litterära projekten började ta form så sakteliga, men värre visade det sig vara att hitta en välvillig förläggare. Ett prosamanuskript, som gått förlorat, refuserades i april, ett nytt skickades in i maj med ett rekommendationsbrev från Karl-Erik Forsslund, men brev och manus hamnade olyckligt på olika förlag, och inte heller ett försök att ”slakta” texten och placera ut den i tidningspressen lyckades. I augusti fanns i alla fall manuskriptet *Sorgmarschen* på Tidens förlag dit Forsslunds brev adresserats, och samtidigt påbörjades en *Finnmarkens krönika* efter ett ”briljant uppslag”. Det är nu det sociala engagemanget mot bolagens utsugarstrategier tar sin början. I november sände Dan den färdiga texten till E. Lundqvists förlag under det nya namnet *Kolarhistorier*. Den kom tillbaka refuserad men vidarebefordrades omedelbart till Tidens förlag tillsammans med en ytterligare samling noveller, *Finnmarksmänniskor*. *Kolarhistorier* blev antagen i mitten av januari 1914, till stor glädje naturligtvis, men detta löste förstas inte på något sätt försörjningsproblemen.

Basen och reträttplatsen under den här tiden var uppenbarligen det lilla, mycket lilla, torpet Luossa där familjen bodde och skrivbordet stod, men Dan vistades inte där under några längre perioder. Han höll tillfälligtvis till hos Malmborgs i Gonäs, bland annat i februari 1913, under fästmöns besök i maj/juni och i juli/augusti. Fru Malmborg tog honom med till Brunnsvik och Storgården till Valborgsmässafton, och i juni for han med Adolf Malmborg till Stockholm för att försöka få något journalistjobb. Han bodde några höstmånader i Luossa, och hyrde sedan rum i Ludvika hos köpmannen Axel Ludvigsson – från 15 oktober till mitten av december. Det var meningen att han därefter skulle hyra in sig i Grangärde, men han kunde inte bemästra föraktet mot kyrkbyn och flyttade därför hem under julen, till en tid av ”tråkighet och pina och elände”. Det fanns mat, men det fanns ingenstans att ta vägen, och brodern Anders var sängliggande. Så här skriver Dan i brevet till Forsslund – här har vi bakgrunden till *Du liv*: ”Om du såge mig nu, i detta lilla rum, med ett bord i ena hörnet, golvet fullt av säckbäddar varpå trötta, sjuka och (delvis) druckna män sova och mig själv i ”fullt arbete” – så skulle du säkerligen le. Rummet är så litet att vi *fyra* som bo här inte ha rum att vända oss på en gång. I ena hörnet ligger min bror sjuk. Hans händer värka och svälla. Jag trodde han skulle få dö, och skrev i går natt medföljande poem.”

Dan Anderssons första publicerade verk var alltså *Kolarhistorier*, som fanns tillgänglig på bokhandelsdiskarna i april 1914. Här har ett antal berättelser och ett antal berättarfragment inordnats under en gemensam ram, och berättarjaget – ”författaren” – är en ung kolare som under en vinter i skogen skrivit ner betraktelserna på lediga stunder. Han har gjort så i skenet av jordkojans sotiga lykta, och han har ibland läst upp det skrivna för kamraten Mats, som visserligen har en tendens att somna under lyssnandet, men som ändå mycket bekymrar sig över hur det hela ska kunna bli tryckt och utgivet. Skildringen börjar med att de båda männen vandrar upp mot finnbergen en kall senhöstdag, och slutar med att berättaren i snösmältningen och slasket återvänder till bebodda trakter och till de ordentligt dukade borden.

Kolarhistorier handlar dels om det tunga slitet vid milorna och dels om det berättande som fyllde vardagen och som utbildade livssynen och bearbetade förtrycket. Där är Mats som talar om underliga människor och underliga ting. Där är Mård-Jons spökberättelser, och där är historierna om trollkarlar och original. Men där är också den gamle finnmarkslärares lästa anteckningar och samtalet om Torsbergfolket som gick ner sig i sjön på väg till julottan.

År 1906 sammanträffade Karl-Erik Forsslund på Storgården invid Väsman med två framgångsrika folkhögskolemän, Uno Stadius och Gustaf Ankarkrona. Här blev planerna lagda för skolan i Brunnsvik, som kom att förläggas till det Folkets hus som uppförts året innan på slutningen ovanför Storgården. Från de lokala kommunpamparna fick man emellertid oväntat dålig uppbäckning, och för Forsslund började en hård kamp för att få skolan att fungera – han verkade som föreståndare 1907–12 – och det

blev från folkrörelserna som stödet och medlen kom. Brunnsvik blev arbetarungdomens folkhögskola. Naturvetenskapen hamnade i centrum – astronomi och biologi – och musiken, och tron på utvecklingen och entusiasmen höll i sig ända fram till världskriget. Men redan 1912, när Torsten Fogelqvist tog över från Forsslund, ändrades tyngdpunkten lite grand i riktning mot en kritisk, religionsbaserad humanism. Man behöver både tro och skepsis. Det här gjorde att man snart kunde ana sig till en viss polarisering av lärarkåren. Niklas Bergius var liksom Fogelqvist humanist, medan den naturvetenskapliga falangen representerades av bland andra Yngve Hugo och ekonomen Rickard Sandler. Det var de här ”motsättningarna” Dan Andersson ställdes inför när han kom till Brunnsvik hösten 1914 till vinterkursen, en vecka försenad och helt utan medel, och nu slapp han för en gångs skull de mörka, kalla finnmarksnätterna. Han trodde att han skulle få vara i fred på kvällarna för att skriva, men så blev det inte. Kamratsamvaron tog all tid, och tydligen var han ofta medelpunkten i det man tog sig före; han kunde sjunga och spela fiol, och han hade sina erfarenheter från perioden som ombudsman i ryggen.

Det fanns åtta unga damer bland de trettiofyra eleverna, men till en början visade Dan inget intresse: ”Flickorna här tycker jag alls inte om. De äro ingenting annat än kurtisjäntor så när som på ett undantag, och denna är högfärdig” (till Rebecka Svensson, 9 november). Redan den 5 december var han emellertid kär – i hemlighet och utan större hopp – och den 16 december var den ömsesidiga böjelsen ett faktum: ”Nu har jag hört de vanliga försäkringarna om trohet och kärlek igen. Nu har jag smekts igen av så där förrädiskt mjuka händer, kort o. gott: Nu är jag hemligt förlovad med den studentska jag sist skrev om. Hon är förfärligt förälskad och något naiv.”

Under våren stabiliserades förhållandet, så att Dan till och med lämnade nattsuddet och såg till att han kom tidigt i säng. Men till påsk hände saker som snart blev mycket obehagliga. Flickan, som hette Märta Larsson, berättade för sina Stockholmsföräldrar om förlovningen, och den högst borgerlige och nu mycket oroade fadern skrev ett brev till Brunnsviks rektor Torsten Fogelqvist, som naturligtvis inte kunde svara lugnande beträffande Dans utkomstmöjligheter. Dan kände sig kränkt och reste ner till Stockholm men åstadkom ingenting, och Märta fick order att avbryta kursen. Härefter upprätthöll man för en tid kontakten enbart brevledes: ”Din pappa önskar att jag vore knodd och finge en egen affär att göra strutar i! Mycket förbindlig! /.../ Sillstrypare kan jag inte bli.” Senare i maj, vid ett nytt besök, lyckades Dan faktiskt övertyga föräldrarna om att hans framtidsutsikter var goda, och man började planera för något som kanske skulle kunna bli ett giftermål.

Kontakten med Märta fortsatte, men i augusti hade fadern ändrat sig igen, så någon framtid var inte att tänka på. Hon hade inte kraft nog, eller vilja, att bryta med föräldrarna. Däremot träffades de båda regelbundet hos Dans nya konstnärsvänner, mest på Styckjunkargatan. Hetsig erotik, samvetskval, ibland översitteri och elakhet från Dans sida, försoningar – så såg det ut under hösten 1915 och våren 1916. Men så till hösten 1916 flyttade Märta från Stockholm, och det hela rann ut i sanden; precis som förra gången.

Den som annars fick mest betydelse för Dan på Brunnsvik var Niklas Bergius, den lärde katoliken som saknade akademisk examen, men vars ”föreläsningar voro konstverk både till form och innehåll” (enligt Waldemar Bernhard som Dan lärde känna på vinterkursen). Bergius såg inte naturvetenskapen som en tillräcklig förklaringsmodell för (kultur)historiens utveckling eller för humanismen över huvud taget. De allmänna lagarna duger inte, alltför mycket hänger på den särpräglade, ”utvecklade” individen, på den ”psykiska kausaliteten”, och det här var sådant som Dan med lätthet kunde ta till sig.

Fogelqvist var kanske inte riktigt lika lämplig som lärare, och Dan hade lite svårare för honom – trots att han fick tillbaka sina uppsatser utan rättningar. Mycket riktigt får Fogelqvist, i gestalt av den odräglige Domqvist, klä skott i *Det kallas vidskepelse*. Det brev där han i egenskap av rektor tvingades redogöra för Dans tveksamma framtidsutsikter inför Märta Larssons orolige far gjorde heller inte saken bättre.

Men bättre skulle det bli, trots allt. Någon gång på sommaren 1916 besökte Dan och Bernhard Brunnsvik, och Dan hade med sig tidningen *Stormklockan* där *En spel-mans jordafärd* fanns tryckt. Numret hade för övrigt blivit beslagttaget av någon anledning, och det var en ren tillfällighet att man räddat undan några exemplar på tryckeriet. Dan delade ut det han hade bland lärarna, och dikten gjorde sensation. ”Torsten Fogelqvist gick fram och tillbaka med tidningen i handen, han var så upprörd att han ej kunde sitta, han skakade sitt huvud, då och då hörde vi enstaka ord från honom – fantastiskt – otroligt – grant – orgel – full orkester”, skriver Bernhard. Efter den här händelsen var allt gammalt glömt mellan de båda, och de blev mycket goda vänner. Det porträtt av Fogelqvist som skulle ingå i *Arbetsdagen* är också mycket positivt.

När beskedet hade kommit i januari 1914 att *Kolarhistorier* faktiskt skulle komma ut, då började Dan Andersson planera för en andra del, delvis baserad på redan skrivna noveller, som arbetstitel talar han om *En ensam man*. Samtidigt fanns tanken på en diktsamling, och det var framför allt paret Malmberg som uppmanade honom att inte bara satsa på prosa. Redan i december hade Forsslund fått sig tillsänt ett maskinskrivet urval, och någon gång under våren blev det uppenbarligen bestämt att Tiden skulle ge ut hans samling. Den titel Dan först tänkte sig var *Finnmarksvisor*, men i maj använde han rubriken *Kolvaktarens visor* i ett brev till Forsslund.

Utgivningen av *Kolarhistorier* drog ut på tiden, men i slutet av april kom boken äntligen. För Dan dominerade trots allt känslan av besvikelse: ”Du kanske delar min åsikt när du läst den”, skrev han till Rebecka Svensson, ”att den knappast är värd trycksvärtan.” I juni kom preliminärt besked från Tiden att *En ensam man* hade antagits, men sedan bröts förbindelserna fram till början av augusti. Historierna skulle ges ut, men ingenting sades om när.

Till hösten talar Dan upprepat i breven om ”en ny bok” och om svårigheterna att få arbetsro. Från Tiden kom i alla fall besked om att man stod fast även vad gällde dikterna, och i september hade Forsslund granskat några nya stycken, som omgående sändes till förlaget som komplettering. Allt tydde på en höstutgivning av såväl prosaboken som diktboken, men så blev inte alls fallet, och delvis kan man kanske skylla på krigsutbrottet. ”Hur blir det för skalderna under kriget?” frågade sig Dan. ”Inte vill väl någon läsa, då, inte?” – ”Få se om hela Europa omstörtas? Då slutar väl detta lilla förlag sin verksamhet.”

Den nya bok som Dan talade om under hösten kallades *Finnmarksbohëmer* och blev aldrig fullbordad, men det finns ett kortare utdrag bevarat. Här skulle det handla om fem lärare i finnmarken under 1880-talet, något i stil med August Bondesons Skollärare *John Chronschougs Memoarer*. Fadern skulle stå modell till den ende moraliskt oförvitlige av gestalterna, medan de övriga i bästa bohemiska anda skulle fylla tillvaron med sprit och erotik. Men som sagt – projektet strandade.

Och utgivningen av det redan antagna dröjde. I december 1914 kom besked om mars 1915, och i april: nya dröjsmål. I september tänkte man sig att några Kiplingöversättningar skulle ingå, men den slutliga lösningen blev en annan. Sex noveller bröts ut ur *En ensam man* och fogades till diktsamlingen (antagligen för att göra den mer säljbar) och sex dikter från 1915 tillkom. På så sätt var man till sist framme vid *Kolvaktarens visor*, och i december 1915 kunde man hålla boken i sin hand.

Det var naturligtvis inte med glädje försvarsnihilisten Dan Andersson hälsade krigsutbrottet hösten 1914, och skälet var inte bara den egoistiska oron över hur det skulle gå med den inhemska bokmarknaden. Han försökte med alla medel undgå värnplikten, och han blev kvar bara en dryg månad på Dalregementet, om än det var på grund av sjukdom han tog sig därifrån.

Försvarsfrågan stod högt på dagordningen i Sverige efter borggårdskrisen i mars, och socialdemokratin var i princip antimilitaristisk, men Branting i mindre grad så än de yngre bland de radikala. Till partikongressen i augusti kom sålunda ett förslag att partistyrelsen skulle kritiseras för att ”alltför mycket skattat åt en positiv försvarsståndpunkt.” Förslaget – som avvisades med knapp majoritet – hade lagts fram av Adolf Malmberg, som vi känner väl vid det här laget. Dan var förstås påverkad av

Malmberg, men kunde samtidigt inte ställa sig lika kategorisk; problemet är ”en smula för mycket invecklat för min okunniga själ”, som han skrev i ett brev. Kriget pågick ju ett tag, och 1917 i Göteborg blev Dan påtagligt påmind om det i samband med att han intervjuade män som upplevt striderna till sjöss, och i samband med en resa en vecka i oktober med trålaren August till Skagen och vidare ut på Nordsjön.

När Dan Andersson lämnade Brunnsvik på senvåren 1915 var han upprörd, inte bara på grund av kärleksbekymren, han var också utled på de åskådningar som förordades på skolan – ateismen, utvecklingsoptimismen, natur- och soldyrkan, vandrings-sångerna. Det han helst ville skriva nu – och faktiskt påbörjade – var en hatskrift mot ”den röda skolan”. Han gav emellertid snart upp tanken, och det är i stället i *Det kallas vidskepelse* som angreppen finns integrerade. Olle, som i någon mån representerar Dan, kommer i en serie episoder i kontakt med finnbygdens kloka gubbar och trollmän och får erfara den andra världen genom dessa och genom spritindränkta, expressionistiska vansinnesvisioner. Där är Lasse Udd som berättar om den onde, där är landstrykaren med sin hemska historia, där är predikanten Stor-Andersson på bönemötet på Kavelås, där är de heliga varma källorna mellan Kerasso och Vaimula. Och där är framför allt den störste trollkarlen av dem alla, Karigo – verklighetens Nybo-Kalle – med sin surrealistiska trollgård på Ramnåsen och sina shamanistiska utdrivningar. Men där är också de aningslösa rationalisterna från folkhögskolan. Folkbildaren Domquist som docerar om baciller och stjärnor inför kafferepets fruntimmer av båda könen, och det sjungande, hurtfriska sällskapet på geologiexkursion. *Det kallas vidskepelse* skickades till Tidens förlag i januari 1916. Manusets accepterades i februari, korrekturlästes i april och låg färdigtryckt i maj. Det dröjde emellertid ända till den sista september innan novellerna kom ut i bokhandeln och mötte en i stort sett oförstående kritik. Ironiskt nog var det Forsslund – som tar mycket stryk i boken – som till slut ryckte ut till försvar.

Under tiden i Mårtensorp, Norhyttan och Burängsberg längtade Dan Andersson ofta ut på sjön. Enligt Waldemar Bernhard ”rymde” han faktiskt vid ett tillfälle då han och Gustaf höll på att ta upp potatis – för övrigt med broderns välsignelse och bistånd – och kom ända till Köpenhamn. Han gick omkring i hamnen och sökte hyra på den ena båten efter den andra, men eftersom han inte hade vare sig sjömansbok eller arbetsbetyg måste han slutligen ge upp och resa hem – till potatisen. Enligt Eric Uhlin ägde flyktförsöket rum hösten 1909 i samband med att Dan underkänts vid inträdesproven till lärarseminariet i Göteborg.

I augusti 1916 gav Bonniers sitt medgivande till Dan Andersson att översätta Rudyard Kiplings diktsamling *The Seven Seas*, och han fick till och med ett förskott för arbetet. Han lade ner tid då och då på översättningarna men hade både *Svarta ballader* och *De tre hemlösa* på gång samtidigt. Under våren 1917 besökte han i flera omgångar Waldemar Bernhard som jobbade som skyltmålare i Trondheim, och nu kunde han på nytt gå omkring i en hamn, där det dessutom fanns massor av engelska fartyg, med laster av exempelvis något så ovanligt för en krigstidssvensk som apelsiner och bananer. Han gick i sjömansdrömmar än en gång, men framför allt kunde han höra sig för om termer och uttryck i Kiplings dikter. *På sju hav* blev klar under våren – etthundrasju maskinskrivna sidor – och kom ut 1918. Översättningarna har bedömts som ”virtuosa”.

Ännu under sitt sista levnadsår umgicks Dan Andersson med planer på att ge sig av långt, långt bort. I maj 1920 skrev han till Hans Larsson: ”När man går här hemma får allting för stora proportioner, man blir mer eller mindre hypokonder, och jag, som under de sista veckorna hållit på att alldeles nedbrytas av vissa svårartade angelägenheter, har nu beslutat att göra en resa till Bombay.” Han till och med hörde sig för hos Rederiaktiebolaget Transatlantic i Göteborg, men priserna visade sig alldeles för höga.

Förlagshistorien kring *Svarta ballader* är en av 1900-talets stora litterära skandaler, men det är samtidigt mycket svårt att bilda sig en klar uppfattning om turerna i förloppet. Arbetet på en ny diktsamling började i alla fall redan 1914, och det fanns ett manuskript benämnt *Dikter* som var klart i augusti 1916 och som sändes både till

Tiden och Bonniers. I maj hade för övrigt Dan Andersson rest till Stockholm och visat dikten *Purgatorium* för Tidens förlagschef, som emellertid inte alls tyckte om den. Bonniers ställde sig först positiva till dikterna, men meddelade snart att något honorar kunde det inte bli fråga om, och Dan begärde därför tillbaka manuskriptet. Den här mysteriösa ”refuseringen” förde det goda med sig att många nya, starka dikter kommit till när väl *Svarta ballader* blev av.

I maj 1917 anhöll Dan om ett förskott hos Bonniers eftersom han hade en diktsamling på gång ”vilken alldeles säkert kommer att säljas i flera upplagor, till jul”. I juli sände han *Svarta ballader* till förlaget, och fick återigen svaret att vi ger ut den – men utan honorar. Dan vidarebefordrade den då först till Åhlén & Åkerlund och sedan till Framtidens förlag, men båda refuserade. Så kom det sig då att han den 15 augusti skickade tillbaka dikterna till Bonniers. Han skriver: ”Då det av vissa skäl för mig är absolut nödvändigt att få medsända dikter ut i bokmarknaden i höst, föreslår jag Eder att antaga dem till utgivning detta år” och ”är jag villig som honorar endast motse ett visst av Eder fixerat belopp för senare upplagor.” Den 19 augusti insisterade han i ett brev att ”det vore av stor vikt för mig att få ut dem fortast möjligt”, den 20 augusti kom kontraktet, och i november gavs *Svarta ballader* ut. Dan Andersson fick tjugofem gratisexemplar för sin insats som författare till en av seklets mer betydande svenska diktsamlingar.

Men varför hade han då så bråttom, varför kunde han inte vänta? Det tyngst vägande skälet var antagligen en rädsla att Harry Blomberg blivit påverkad av honom, och att han, om Blomberg kom ut först, skulle se ut som en epigon. Blomberg, som nära vän, hade nämligen läst dikterna under våren, och i juli hade Dan fått besked om att kamraten skulle debutera hos Bonniers, och att denne dessutom fått tvåhundra-femtio kronor i honorar. Därav brådskan således. De här uppgifterna, som lämnats av Waldemar Bernhard, kommenterades långt senare av en irriterad Blomberg. Enligt hans version träffade han Dan på ett tåg till Stockholm under sommaren, och det var då de båda fick klart för sig att den andre skulle ge ut dikter till hösten. De hade nämligen var sitt kontrakt att visa upp, och Blomberg hade blivit mycket förvånad över Bonniers behandling av Dan. Som Gösta Ågren visat har Blomberg troligen misstagit sig – mötet ägde rum senare på hösten – och skälen till Dans panik, som för övrigt var obefogad, är nog dem Bernhard lade fram.

Under vårvintern 1917 skrev Dan Andersson novellsamlingen *Chi-mo-ka-ma* (Vit man), och här dyker Amerikaupplevelserna upp i litterär form, framför allt i det parti som Bonniers bröt ut och som trycktes separat i *Ny Tid* under titeln *Vildmarksliv*. Här finns farbrodern som nybyggaren Peter Sonberg, och här finns kusinen som Sam Throppers. Händelsegången ses med tonårsögon, men samtidigt har Minnesota ingått ett slags legering med Mark Twains Mississippi, och influenserna är tydliga från Huckleberry Finns värld, såväl vad gäller stilen som humorn och betraktelsesättet.

Försörjningsbekymren blev alltmer pressande för Dan Andersson under våren 1917. De tryckta böckerna gav inga pengar. Översättningarna i *På sju hav* kom inte ut förrän påföljande år. *Dikter*, som skulle bli *Svarta ballader*, kunde ha getts ut utan honorar och kom att ges ut utan honorar. *De tre hemlösa* hade refuserats, *Chi-mo-ka-ma* sköts upp, och samtidigt hade Dan planer att gifta sig – hur få den ekvationen att gå ihop? Grovarbetet lockade inte, men han vände sig trots allt till ”gruvor och fabrik” och fick nej. Naturligt då att försöka utnyttja den förmåga han verkligen hade och erbjuda sig till brödskriveri.

Napp fick han vid *Ny Tid* i Göteborg genom Brunnsviksläraren Rickard Sandler, som var *chefredaktör* från september 1917 till augusti 1918. Andra uppgifter kallade dock på Sandler (på finansdepartementet), och i praktiken var det den tillförordnade Emil Rosén som Dan kom att få mest att göra med.

I juli 1917 anlände Dan Andersson till Göteborg och hyrde ett rum nära tidningen. En av arbetsuppgifterna blev att skriva kåserier under den stående rubriken ”Sant och osant” och så småningom en längre ”Lördagsbetraktelse” till veckosluten. Dan använde – som redan tidigare – signaturen Black Jim, och han skrev för det mesta bur-

leska prosastycken med drag av *Den underbara byttan*. Det handlar om kristidens rofferier, om de giriga affärsmännen, om riksdagsvalet, om de ”nästan värnlösa”, om hembygden och människorna där, och mycket annat. I brev klagar han över att han inte fick skriva någon litteraturkritik, men några recensioner blev det trots allt – och mängder av osignerade smånotiser. Allra värst var naturligtvis att det inte blev mycket tid över för författarskap under den här tiden, lika lite som under vintern på Brunnsvik. *Svarta ballader* kom ut under hösten, *De tre hemlösa* låg bortglömd i byrålådan, någon enstaka novell blev skriven, någon enstaka dikt publicerad och möjligen romanen om Uvbergsmordet planerad. Sådan var situationen på konstens domäner.

Naturligtvis trivdes inte Dan Andersson i Göteborg. ”Gatorna äro smutsiga, då snön smält, och regnet strömmar ned i floder. Jag går och går här, fram och åter mellan tidningen och matstället. En lång tid har jag nu larvat kring med trasiga skor, trasiga strumpor och våt om fötterna. Jag har lagat mina hängslen med snören och går alltid i ylletröja för att slippa betala tvätt på kragar.” Han längtade till Olga och skogarna, där han inte kunde försörja sig, och den enda trösten var lördagsnätternas varma, ljusa och tomma redaktionslokaler, som kontrast till Gräsberg, ”ett missfoster mitt mellan bygd och obygd.” Några dagar i slutet av september fick han ledigt för att resa hem, och i november ”rymde” han och skickade i ett brev *Visa i tacknämelighet*, ”diktad av Black Jim vid hans avresa till skogarna” till Emil Rosén. Rosén hade för övrigt fått en avskedsdikt redan i augusti – fast på skämt – av och för finnmarks-skalden broder Joachim: ”Broder Joachim du reser dit där vilda apalar glöda, och där åbrodd vissnar sakta invid hundraårig gård ...” Dan kom under alla omständigheter tillbaka, tvingad av de ekonomiska bekymren, och det var inte förrän i april 1918 som han slutade för gott och bara sände in några enstaka kåserier ytterligare någon tid framåt.

I maj 1917 träffade Dan Andersson Olga Turesson, och i juni skrev han så här till Eva von Bahr, som varit hans lärare i bland annat matematik på Brunnsvik och som just skulle gifta sig med Niklas Bergius: ”Nu skulle jag kunna tala litet om henne också, men det tjänar ej mycket till. Hon är helt enkelt en härlig liten människa som arbetat gräsligt i hela sitt liv och har ett praktiskt förstånd som få, jag träffat, en klar och skarp blick på människor och ett osvikligt gott humör. Vermländska. Så fri från all sentimentalitet att det verkar rogivande att höra henne tala.” Man planerade snart giftermål, och många var de brev som gick mellan Gräsberg och Gonäs, där Olga arbetade som lärarinna. ”Du ska ha hand om kassan, det har blivit mäj alltmer klart, för jag kan inte sköta pengar”, men i alla fall: ”Du ska tro, jag är *ganska* hygglig att leva tillsammans med. Ja, jag skulle nästan vilja skrävla litet och säga, att jag är så hygglig någon kan vara.” Men de ekonomiska problemen visade sig alltför stora, äktenskapet sköts upp, och Dan for iväg till Göteborg och *Ny Tid*.

I april 1918 kom Dan Andersson hem till Gräsberg igen, i en rasande snöstorm, och i maj hade han och Olga till slut bestämt att nu skulle uppskjutandets tider vara förbi. Men in i det sista fanns reservationerna och oron: ”Flickstackarn tror nämligen inte att jag kan uthärda ett äktenskap och att det blir mycket svårt att ha mig.” Olga bestämde sig emellertid för att låta Dan resa så mycket som hans rastlöshet påbjöd – och så blev det också. Hon ställde ytterst få krav, och deras samvaro tycks ha varit mycket harmonisk. I juni var de gifta – borgerligt – och de besökte hennes föräldrahem i Brunskog, och kunde ge sig ut att ro på en sjö mycket lik Väsman. Sommaren blev på det hela taget idyllisk, men sämre gick det med det dagliga livet i Gonäs. Dan var i andras ögon – så kände han det själv i alla fall – en odugling som inte kunde göra rätt för sig och som levde på hustruns arbete. Enligt henne skrev han helst från femtiden på kvällen till framåt midnatt, och från omkring tio på morgonen, då han steg upp, läste han mest och skrev brev. Han hälsade på i Gräsberg ett par gånger i månaden, och mycket ofta måste han ta tåget bort – långt bort.

Vid den här tiden arbetade Dan Andersson mest med en gammal idé, nämligen romanen om Uvbergsmordet. Erik Axel Granlund försvann ju efter händelsen 1913, och 1916 hade styvfadern Karl Ludvig begått ett nytt mord i Halvars, inte långt från

Gonäs. Det här, och den ungefär samtidiga utgivningen av Martin Kochs *Guds vackra värld*, tycks ha varit det som fick Dan att börja skriva. Koch var visserligen en gammal trätobroder från tiden i Templarorden, men naturalismen och kriminalpsykologin i hans roman verkade inspirerande. Idéen att det kanske inte är arvet som gör oss till förbrytare, men att uppväxtåren och miljön definitivt har avgörande betydelse.

I och med att *De tre hemlösa* blev antagen lämnade Dan Uvbergsromanen. Korrekturläsningen aktualiserade det gamla stoffet, och det blev viktigare att skriva på en fortsättning om David Ramm. Sedan kom spanska sjukan, och i november drabbades också Dan – när han skrev om Davids febersyner kunde han således ösa ur den egna erfarenheten.

Som så många av Dan Anderssons verk har *De tre hemlösa* en lång och besvärlig förlags-historia. I april 1916 meddelade han i ett brev att han ”skrivit 50 sidor på ett nytt prosaarbete”, i juli att han skriver på ”en novell på 100 sidor ungefär”, och i september – till Bonniers – att han är ”ganska långt kommen med *Tre människor, en tragedi*. I december skickade han manuset till förlaget, men det refuserades i mars 1917. En omarbetad version sändes in i april men refuserades också den. Sedan följde journalisttiden i Göteborg och inte mycket skönlitterärt arbete blev gjort då. I maj 1918 sålde han *De tre hemlösa* till Tiden, som efter vissa meningsskiljaktigheter gick med på en utgivning. Allt det här gjorde att debutromanen inte kom ut i bokhandeln förrän i september 1918, nästan ett och ett halvt år efter det att den slutförts.

Det är en berättare som återger David Ramms berättelse om sig själv och sina bröder i romanen. Berättaren träffade den fyrtioårige David ”för åtskilliga år sedan” under fiske långt inne i finnmarken. David bodde då i en liten stuga som en klosterbroder, arbetade det han måste och vistades annars mest bland sina trehundra böcker. Och det är en tung historia som läggs fram.

Barndomen dominerades av den lilla systemens död när David var sex år och av väckelsen, med religiös läsning och grubblerier om Gud och djävulen som följd – inte förrän vid fjortonårsåldern gav den ångesten med sig. Men det kom snart en ny – den inför kroppsarbetet, tillsammans med oron för de båda bröderna. Johan Adolf är som det ser ut på väg att förlora förståndet. Han sitter mest i köket och småsjunger och fastnar i hörda yttranden och lider samtidigt djupt av att vara en avvikare. Karl Anton är mer besinningsfull, men å andra sidan håller han på att tappa synen.

Efter diverse kärleksproblem ger sig David av hemifrån ut till sjöss, men kommer tillbaka efter en tid och samtalar en kväll med Johan Adolf, medan regnet och stormen piskar rutorna. Dagen efter tar han på nytt på tåget till Göteborg. Vi får sedan följa Karl Antons lidanden under en tids arbete vid järnvägen, medan David ligger sjuk i London och tas om hand av horan Crispi. Samtidigt som Karl Anton beger sig ut på vägarna, sjuk och med en revolver i fickan, lösgör sig David från Crispi och ger sig av mot hemmet. Nära Göteborg träffas bröderna och sätter sig – efter en natt på ett ruggigt kafé – på tåget hem. Sedan farmodern dött och blivit begravd åtföljer David Karl Anton till fattighuset, och längre fram, vid ett besök, går de båda till kyrkogården tillsammans och mår faktiskt rätt bra. Men så ser de plötsligt en man komma springande, galen, skrikande och med en kniv som han av och till måttar mot sin hals. Innan han försvinner i vägkröken ser de att det är Johan Adolf, och allt de kan göra är att falla ner i gruset i bön.

Att Dan Andersson hade fullgoda skäl att söka sig mer tillmötesgående förläggare – varför inte på den plats där de flesta hamnar till slut – det har vi klart för oss vid det här laget. Och det blev vissa problem även med *David Ramms arv*. Planen på en fortsättning av *De tre hemlösa* började ta form mot slutet av 1918, och under våren 1919 arbetade han intensivt med boken, som var färdig de sista dagarna i mars. Enligt en tidigare överenskommelse skulle alla hans verk först erbjudas Bonniers, men de refuserade – naturligtvis. Man tyckte att romanen gick väl mycket i åttiotalets stil, och ansåg att ”Ni har ännu att söka tillägna er den moderna romanens form.” Hur som helst gav Tiden ut *David Ramms arv*, som låg färdig för utgivning i november 1919, och att kritikerna inte var överförtjusta det har vi redan kunnat slå fast.

Romanen börjar med ett nytt möte med berättaren från *De tre hemlösa*, den här gången hemma i barndomsbyn, och dominerar gör Davids rädsla att bli galen som förfäderna – som farfadern med släggan till exempel. Vid avskedet får berättaren ta emot Davids tjocka vaxdukshäfte, och det är en del av detta som utgör romanen.

David är tjugofyra år vid berättelsens början och sitter på ett tåg tillhörigt Canadian Pacific på väg österut, mot Europa. Han drömmer om de nu döda bröderna, och han träffar den resignerade svenske disponentsonen Hartman, som slår följe både i Chicagos opiumhål, ombord på en Atlantångare och på en mindre båt från England till Sverige. Väl hemma i finnmarken plågas David av den påträngande, obehaglige Alexander Nilenius, som han faktiskt till slut flyr från ut till en stuga i skogen och ligger sjuk där en längre tid, i feberfantasier.

David reser så till Stockholm och hamnar i ett gäng av konstnärsbohomer, han träffar Hartman av och till, och han blir besinningslöst förälskad i den gifta Ziri. David och Ziri träffas överallt de kan, och så ofta de kan, men verkligheten kommer snart i kapp – med grubbel och skuldkänslor. En kväll när han sitter på ölstugan Konungen och beklagar sig för serveringsflickan Monna-Lisa över sitt svinaktiga liv får han syn på en pinad, trött, öldrickande man som sitter där med huvudet i händerna. Samvetskvalen blir inte mindre av att det visar sig vara Ziris man. Men mötena fortsätter, och man blir allt modigare, till dess katastrofen kommer. Mannen överraskar dem i det egna hemmet. David är stark och kan värja sig, men situationen blir förstås fullständigt ohållbar.

Till slut ger sig David av upp till skogarna, men oron sitter kvar, och han börjar till och med umgås med Nilenius, som på sin snara dödsbädd ger honom en menande gåva – hammaren, den galnes hammare. David tänker, grubblar och skriver, och fastän han värjer sig i det längsta och kastar ut hammaren genom fönstret är han snart där. Han får en drömvision av Guds ansikte, och på morgonen sitter han vid landsvägen, sjungande och knackande sten, och letar efter Guds hjärta. Så tar han sig ut då Hartman en tid senare kommer på besök, och uppifrån stugan hörs föräldrarnas lovsång till Gud. David faller samman i befriande gråt. ”De tacka honom, de tacka honom för allt detta! snyftade han.”

Dan Andersson hade många litterära planer under sitt sista levnadsår – allt var inte bara depression och rastlöshet – och det finns en hel del fragment bevarade av projektet. Romanen *David Ramm's arv*, den som fick ett så dåligt mottagande, skulle till exempel få en fortsättning i *Vägen*. Arbetet påbörjades redan under våren 1919, och man vet att Dan skrev på boken i januari 1920. Man kan också följa idéutvecklingen och ana sig till ungefär vart han var på väg. 1919 dominerade inflytandet från den indiska stoicismen i *Bhagavad-Gita*, som han läste intensivt i, och gestalten David Ramm fick i samma mån ett allt starkare andligt inre. ”De som äro visa i andliga ting oroa sig varken för levande eller döda”, som det står i den indiska urkunden. Men 1920 kommer nya tankar in om kärleken och försoningen som en lindring av meningsslösheten i skulden och lidandet. Det är sålunda möjligt att romantrilogin om David Ramm skulle ha klingat ut i ett slags optimism och kärlekssyntes. Man får stå ut ”tills den tid kommer, då lidandets flod stängs till”, till dess ”själens frigörelse från jorden” är ett faktum.

Under hösten 1919 och början av 1920 skrev Dan Andersson också på en annan roman, *Arbetsdagen*, som skulle handla om konstnärsvännerna i Stockholm, främst landskapsmålaren och expressionisten Martin Åberg – fiktionens Sven Clement. Här berättas det om en konstutställning som ägde rum i verkligheten, här finns utfall mot kritikerna, och här finns ett sympatiskt porträtt av Torsten Fogelqvist, men annars rör sig det mesta om gestalten och fenomenet Martin Åberg, mannen som inte förstod hur fruktansvärt livet är. Problemen med *Arbetsdagen* visade sig till slut oöverstigliga, och i mars gav Dan upp. Bland annat började det stå klart att ”boken skulle komma att få alltför tydlig hänsyftning på vissa ömtåliga ting”, och Dan avskydde nyckelromaner. Fragmenten och en bevarad synopsis tyder dock på att både *Bhagavad-Gitas* stoicism och den nyvunna kärlekssyntesen skulle få en plats i boken.

Redan 1917 hade Dan Andersson gett sig i kast med *Den underbara byttans berättelse*, en satir mot akademism och litteraturkritik, ursprungligen med stark påverkan från Jonathan Swift och så småningom med en ton av Rabelais, som han läste dels under våren 1918, dels på nyåret 1920. Säkerligen var det behandlingen i pressen av *David Ramms arv* som gjorde att han tog upp den här humoresken igen. Här är realismen all världens väg, här handlar det bara om fantasi, groteskerier och polemik. Så här talar Byttan: ”MINA HERRAR OCH DAMER! Lyssnen till mig, jag är den trefalt underbara Byttan, som under den framstående skalden Abel Canarius livstid tjänade honom till nöje och bekvämlighet, stöd och uppmuntran. Jag är tillverkad av enträ och bandad med granvidjor och har begagnats till allt upptänkligt i denna värld utom det, varför jag ämnats: att förvara brännvin i. Jag är dock långt ifrån absolutist, under en följd av år hade jag gott svenskt hemöl att bjuda på, och på denna grund fällde jag det riksbekanta yttrandet om tillvarons mening som ni nog alla har hört. Då nämligen en dag min herre ömkade och jämrade sig över meningslösheten i att här en kort liten tid leva endast för att skällas ut av kritiken och sedan myllas ner i leran, inföll jag: Man har dock supit.”

Till Dan Andersson kom döden efter ett år med många bekymmer – och samtidigt en hel del ansatser till nytt liv – kanske som en befriare. Romanen *David Ramms arv* kom ut i november 1919, och det i stort sett dåliga mottagandet ledde till en djup depression som tog sig rent fysiska uttryck fram emot jul. ”Jag är inte ämnad att skriva böcker, jag är trött på hela skräpet, jag skall vila mig i skog och mark – och söka komma överens med mina hemska minnen – så småningom”, skrev han i ett brev till Waldemar Bernhard. De största problemen var försörjningen – Dan bodde med sin hustru lärarinnan i ett litet hus i Gonäs – och vantrivseln i den inskränkta, instängda byn. En karl som lät sig underhållas av sin fru och som inte kunde utföra ett normalt kroppsarbete. Trösten var kontakten med vännerna – på Brunnsvik, i Sigtuna, i Stockholm. Resorna blev många, med eller utan makan, och med skrivandet gick det si och så.

Julhelgen firade paret i Sigtuna, i slutet av januari for Dan på besök till ”boheme-rna” i Stockholm, och i början av mars tillbringade han någon dag i Danmark. Stockholm i april, en kortare period i Skattlösberg i maj – med ”avsmak för byn” – sedan Sigtuna och i juni Vaddö, där hustrun fått ett vikariat, så Stockholm och allt däremellan Gonäs. Huset med tunna trossbottnar och med en familj i våningen under, och byn – ”barnskrik, folklekar, barnsång, hundtjut, utlagor, svagdricka, torka, tjuvsamhälle, vansinne, lort, bönder, brackor, löss och latrin.”

I september 1920 bestämdes att makarna skulle flytta in i en ny stuga lite längre in i skogen bortåt Gonäsheden, eftersom det skulle inrättas postkontor i huset där de bodde. Dan påbörjade reparerandet på det nya stället, men den 15 september reste han för några dagar till Stockholm. På kvällen superade han på Berns med ett par vänner och kom tillbaka till sitt rum på hotell Hellman vid tvåtiden på natten. Omkring klockan två dagen efter hittades Dan Andersson död i sin säng, och även i rummet intill fanns det en död, nämligen livförsäkringsinspektorn Eliot Eriksson. Den 14 september hade rummen behandlats mot ohyra med cyanväte. Den 15 vädrades giftet ut, men mot föreskrifterna lät städerskan madrasserna stå kvar och borstade bara av dem helt lätt. Desinfektören åtalades men blev frikänd den 20 juli 1921. Ett par professorer slog fast att det var det kvarvarande medlet i madrasserna som dödat poeten och inspektorn, och alla nödiga föreskrifter hade lämnats. När Dan Andersson obducerades och huvudskålen lossades trängde en lukt av cyanväte ut från hjärnan. Sex månader efter hans död föddes dottern Monika.

© Tommy Danielsson